

The Issue of Waste in the Works by Olga Tokarczuk

Klaudia Jakubowicz

ORCID: 0000-0002-5949-0759

In the short story *Góra wszystkich świętych* [All Saints' Mountain] from *Opowiadania bizardne* [Tales of the Bizarre] Olga Tokarczuk describes a cemetery of holy cows, where we can see:

(...) twisted, half-digested plastic bags, with logos of chain-store brands still visible, strings, rubber bands, bottle caps, cups. No organic digestive juice could deal with this advanced human chemistry. Cows ate waste and carried it, undigested, in their stomachs. This is what is left from cows, I was told. The carcass disappears, eaten by insects and predators. What is left, is eternal. Waste¹.

We do not expect to find elements such as plastic bags in a holy place, i.e., a cemetery of sacred animals. However, they still appear there, scaring us away with their presence. We will try to consider the issue of waste in the works by Olga Tokarczuk, as well as the role it plays in her prose. How does waste interact with a literary text?

According to the dictionary definition, waste is something unwanted, unusable, used, useless, especially leftovers, remains, rubbish². One could say an object becomes waste due to the intention of disposing of it. Every object has the potential of becoming waste. According to Martin Heidegger, objects become visible once they cease to serve their function; we notice them when they do not work properly. Some can be eliminated or reduced, but others can no longer be used – and thus become waste. In this context, the status of waste is not obvious. Waste used to be handy when it served man, but it lost this property once it broke down and was thrown away. Useless objects are marginalized. The problem with waste is its existence – its intrusive presence makes us feel uncomfortable in a way.

¹ Olga Tokarczuk, "Góra wszystkich świętych", in *Opowiadania bizardne* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018), 195-196.

² <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/smiec-I;5505639.html>, date of access 20.03.2021.

Greg Kennedy presents an interesting theory concerning waste in *An Ontology of Trash. The Disposable and Its Problematic Nature*, where he asks questions about waste as something non-existent, for non-existence is one property of waste. According to Kennedy, “a study of trash cannot be anything but ontological because, with trash being is most at issue. Trash is supposed to be nothing, a non-existent; it is supposed to lack whatever legitimates the presence of an object in our world”³. He believes that “trash necessarily follows from the logic of care-free commodities, whose consumption necessarily excludes taking care of them”⁴, that “the commodified consumption that inexorably concludes with trash does not let beings be and this ontological refusal like-wise prevents us from entering into our own being”⁵.

Some objects are single-use; they exist solely for a certain purpose, such as being containers for warm takeaway coffee, only to be discarded once they fulfill their purpose. Our attitude to things has changed over time. Thanks to technological advancements producing single-use objects is possible and commercially viable (also due to mass production, cheap labor, coordinated transport systems, access to resources). Before the Industrial Revolution such an undertaking would have been impossible due to technological and economic limitations, as a result of which few people could afford throwing things away. Nowadays food products are protected from the outside world with plastic (made of oil). Once we have drunk milk, we are left with waste – a container which no longer serves its role. Kennedy points out that “[t]o seal a piece of food in plastic is to sever all remaining relations it has with living nature”⁶. Food containers, apart from storing food, securing it from the outside world, and providing a deceptive sense of the sterility of the food they contain, also detach us from the production process. We lose the cause-and-effect relationship and cease to see the connection with nature.

Kennedy observes that “[p]lastic is a substance completely inert and lifeless”⁷, and that “[t]echnology favors it for its outstanding malleability; plastic, unlike natural materials (...) offers no substantial resistance to its manipulation”⁸. Even its very name indicates that it stands in opposition to nature, for it was made and produced by man in a laboratory. Objects made of plastic surround man in the form of clothes made of artificial fabrics, as well as processed plastic. We also rely on single-use packages or plastic bags. The scale of the problem can be easily seen in any shop, where it is difficult to find basic products that are not packed in plastic.

In the essay *Ogródki działkowe i pola golfowe* [Allotments and golf courses], Tokarczuk describes an allotment as a place for growing vegetables, with neat patches. Next to carrots and peas she describes sticks with “cut, empty mineral water bottles placed at the top, which are now stirred by the wind, making a noise which scares birds away”⁹. An allotment is (typically, but not always) a place in a city, where some space is divided into individual allotments purchased for recreational

³ Greg Kennedy, *An Ontology of Trash. The Disposable and Its Problematic Nature* (State University of New York, 2007), x.

⁴ Kennedy, 123.

⁵ Kennedy.

⁶ Kennedy, 66.

⁷ Kennedy, *An Ontology of Trash. The Disposable and Its Problematic Nature*, 66.

⁸ Kennedy.

⁹ Olga Tokarczuk, “Ogródki działkowe i pola golfowe”, in *Moment niedźwiedzia*, (Warsaw: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012), 108.

purposes or for growing vegetables. This space is artificial, torn away from the city tissue, a manifestation of a longing for nature. However, in the essay this space is invaded by a “foreign” element – a plastic bottle. It is being reused; combined with a stick (an element of a tree – i.e., it belongs to nature) it is supposed to protect crops from birds with its presence through its unusual shape and the noise it makes when stirred by the wind. This artificial element enters the natural world and distorts its order and space. Tokarczuk continues to stress this invasion into the world of nature: “one by one – people take picnic food out of plastic bags, put up cheap tin barbecues, fill plastic cups with supermarket juice. Once they finish eating, they will pull weeds and secure poles for peas”¹⁰. Tokarczuk points out “plastic bags”, “cheap tin barbecues” which are not durable, for high quality typically does not correlate with low prices. It is safe to assume that if such a portable barbecue breaks down, it will be thrown away. However, it is the “plastic cups” that are the biggest sin – they will be discarded after being used only once. All these objects constitute the profane, which violates nature’s integrity. We prohibit ourselves from nature by scaring it away with plastic bottles on sticks, which symbolizes man’s dominance over nature with our artificial products.

In *Prawdziwa historia* [True story] (*Opowiadania bizarne*), an art professor arrives in a city to give a talk at a conference. He goes to the center of town to watch the life of the metropolis. He watches people who “carry their shopping in gargantuan plastic bags, with huge leaves of parsley and stiff brooms of mature leek sticking out”¹¹ – plastic bags are an inseparable part of shopping both in the literary and physical world. People can do shopping at a street market located on a square outside the city center, which offers “cheap Chinese commodities” next to fruit and vegetables. The professor sees passers-by attracted by “displays full of branded goods, displayed wittily and flirtatiously, like works of art”¹². In a review published in “Mały Format” Paweł Kaczmarski points out that the short story has a parabolic message: “status and prosperity are neither certain nor stable. The way we present ourselves influences how we are perceived”¹³. It could be said that how we are perceived depends on our clothes and the things we own. The protagonist of the short story sums up that “today shopping resembles browsing through garbage”¹⁴ – it is hard to find something valuable among the mass-produced products which inundate us from huge factories.

The chapter *On the Origin of Species* from the novel *Flights* offers an interesting perspective. It is a reference to Darwin’s 1859 *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*, in which the scholar presents the principles of his theory of evolution. Before, it was believed that natural species were not subject to change, whereas Darwin introduced a permanent state of change by showing that all species (including humans) gradually change. Rather than created by God, they emerge and die out as a result of slow, constantly ongoing causes. Changes are endless, for they are fuelled by species’ survival. The most important reason behind this changeability “is the mutual affinity between one organism and another – perfection of

¹⁰Tokarczuk.

¹¹Olga Tokarczuk, “Prawdziwa historia”, in: *Opowiadania bizarne*, (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018), 86.

¹²Tokarczuk, 89.

¹³Paweł Kaczmarski, “Opowiadania mizerne” [Mediocre stories], a review of *Opowiadania bizarne* by Olga Tokarczuk, *Mały format*, 07-08/2018, <http://malyformat.com/2018/08/opowiadania-mizerne/>.

¹⁴Tokarczuk, “Prawdziwa historia”, in: *Opowiadania bizarne*, 91.

one organism leads to the perfection or emergence of others”¹⁵. In *Flights* Tokarczuk adds another chapter to Darwin’s history of evolution. A careful observer notices the emergence of a new species, unknown in Darwin’s times: plastic bags, which are “mobile and light; prehensile ears permit them to latch onto objects, or the appendages of other creatures, thus expanding their habitat”¹⁶. They can move thanks to their small size, light weight, as well as due to the fact that “they’re made up of their surfaces exclusively, empty on the inside, and this historic foregoing of all contents unexpectedly affords them great evolutionary benefits”¹⁷. Plastic bags are man-made.

By referring to the theory of evolution, Tokarczuk shows that the human species may be too slow to adapt to an environment dominated by a new species of “aggressive” plastic bags, for they are created too fast for people to adapt to the changes dictated by survival next to an invasive species. The ontological status of plastic bags should be considered, for Tokarczuk clearly presents them as an intermediate entity between living organisms – they are neither plants nor animals, but they can move, which distinguishes them from inanimate objects. In light of these arguments, Magdalena Ochwat’s interpretation of this fragment of the novel is correct:

Darwin’s theory, known as survival of the fittest, is based on constant competition between organisms which belong to the same species, or between organisms which belong to different species. This allows to see the catastrophic vision of the future – plastic bags may be the stronger, more durable, and better adaptable form of life than homo sapiens¹⁸.

In the context of the whole novel, which is devoted to travelling and the need to be in constant motion in order to uncover one’s inner “I”, plastic bags – although a man-made product – are better adapted to the world and travelling. Such a bag is a pure form which seeks content. Carried by wind, it can get stuck to random objects, it touches them, is filled with them, and then gets bored and moves on to find new contents. Darwin observes the distribution of species, which depends on – among other things – climate changes. Well adapted organisms are able to survive and pass down some particular feature from generation to generation, which ultimately becomes characteristic of the whole group. Plastic bags are eternal; they will decompose in 300 years, and enter the endless cycle of nature, which is their constant feature, as along with lightness, movability, and being in constant motion. They are able to dominate the whole world; we can find them in oceans, on land, in mountains, they slowly take over our habitats. It is ironic, for they are man-made. According to Darwin, new forms of life are better than older ones (as they are better adapted), and the evolutionary process is not just a process that leads to increased complexity (from simpler to more complex forms), but also signifies progress, improvement, and – ultimately – a drive for perfection. In the case of forms such as plastic bags – made by man from polymers, they are already complex at the moment of production, but later, due to changes induced by external conditions, they break down into smaller pieces, which nonetheless continue to exist

¹⁵Karol Darwin, *O powstawaniu gatunków drogą doboru naturalnego* [*On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*], <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/darwin-o-powstawaniu-gatunkow.pdf>. English version: http://darwin-online.org.uk/converted/pdf/1861_OriginNY_F382.pdf

¹⁶Olga Tokarczuk, *Flights*, (London: Fitzgarraldo Editions, translated into English by Jennifer Croft, 2017), 465.

¹⁷Tokarczuk.

¹⁸Magdalena. Ochwat, „Edukacja polonistyczna wobec kryzysu klimatycznego – rozpoznania i rekomendacje dydaktyczne”, w: *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio N: Educatio Nova*, vol.5, (Listopad 2020): 198.

in space. According to the theory of evolution, “[m]an does not actually produce variability; he only unintentionally exposes organic beings to new conditions of life, and then nature acts on the organisation, and causes variability”¹⁹. Darwin identifies climate changes among the reasons behind the evolution of species. Nowadays we are experiencing another climate change, this time caused by man, to which animals cannot adapt, which is leading to the sixth extinction of species. Living organisms are being replaced by a new species, the man-made plastic bag, which does not require sunlight, access to water, adequate temperatures or air to survive – it only needs to exist and move. We have created a new species for the devastated world.

In *Przyszła archeologia* [Future archeology], Tokarczuk considers the way our generation will be perceived in the future. She describes contaminated beaches, where we can already find “plastic bottles after all drinks of the world, as well as plastic sheets, tires, shoes, Styrofoam, canisters, barrels and plenty other small stuff – toys, buttons, parts of some mysterious equipment, containers”²⁰. This will concern future archeologists studying beaches and uncovering all this waste there. Aleksander Nawarecki, as if confirming Tokarczuk’s premonitions, observes in his *Lajerman* that “in fact archeologists dream about discovering an ancient landfill”²¹. Based on his considerations regarding industrial landfills (typically from mines) he observes that “the difference between a treasure and trash can be relative”²². In order to find something precious, one needs to scavenge – but we can never be sure whether a discarded thing is precious or trash. In every object, “every oddment there are oddments, which can not only be useful, but actually precious”²³. In her essay *Feralne psy* [Stray dogs] Tokarczuk sums up that “although the poor are getting poorer, the rich’s dumpsters are well-stocked”²⁴, and in the essay *Śmieci, śmieci* [Trash, trash]: “the waste system is based on social inequalities. The rich throw away what they no longer need, and the poor collect and reuse those second-hand things”²⁵. Charity shops, which Tokarczuk saw in Switzerland, may be a solution to the problem of inequality. They are known as *Brockenhaus* – the name refers to the story from the Gospel according to St. John, in which Jesus, after the miracle of the five loaves and two fish, tells his disciples to collect the crumbs, so that nothing was left. This idea appealed to Tokarczuk, for it satisfies one of the many human needs – the exchange of things: “objects are exchanged between people, they are used up, they are not anonymous, they have their history and they are not cheap – they have soul and are often of good quality”²⁶. However, she points out that currently there is a conviction that second-hand objects are humiliating, that people who buy them do so only because they cannot afford new things. She observes a division into those who are better off, who “consume cheap junk produced in sweatshops, which does not observe the majority of quality standards, meaning that those things will soon break down and will

¹⁹Darwin, http://darwin-online.org.uk/converted/pdf/1861_OriginNY_F382.pdf

²⁰Olga Tokarczuk, “Przyszła archeologia”, in *Moment niedźwiedzia*, (Warsaw: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012), 109.

²¹Aleksander Nawarecki, “Hałda. Teologia resztek” [Landfill. Theology of waste], in *Lajerman*, (Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria, 2010), 50.

²²Nawarecki.

²³Nawarecki.

²⁴Olga Tokarczuk, “Feralne psy”, in *Moment niedźwiedzia*, (Warsaw: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012), 58.

²⁵Olga Tokarczuk, “Śmieci, śmieci”, in *Moment niedźwiedzia*, (Warsaw: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012), 119.

²⁶Tokarczuk, 120.

end up in the ever-growing pile of trash flooding us²⁷, and those who are worse off – scavengers, prospectors, willing to exchange or give away their goods. In Tokarczuk, exchanging goods could be the real answer to the problem of overconsumption we are dealing with today.

Water washes ashore new treasures, which have been cleansed from their past: “meanwhile instead of amber and pebbles, other treasures can be found – such as a small plastic toy soldier whose ranks and affiliation have been washed away, and so nobody knows which army he served and what happened to him”²⁸. Tokarczuk often employs this motif; in the short story *Skoczek* [Jumper] (*Gra na wielu bębenkach*) [Playing multiple drums], the protagonists walk on a beach on a day following a night storm. Compared to their previous excursion, new elements have appeared: “there was plenty of waste on the beach: a string of seaweed, branches, sticks, sometimes entwined with plastic more colorful than expected”²⁹. The phrase “more colorful than expected” [nadspodziewanie] is interesting here – it suggests that the plastic was not pale despite its contact with water; the color remained vibrant. Water “precedes any form, it is the foundation of any creation”³⁰, and “submerging in water symbolizes a return to what was there before the form, that is complete regeneration and rebirth”³¹. Water is in itself a symbol of life, but it can also give new life via the initiation ritual. However, plastic immersed in water cannot take advantage of its beneficial properties, for it is synthetic and as such does not contain the element of life – hence water is unable to change its properties. Tokarczuk calls this waste “special”, for it is “sterilized with sea water, scrutinized with the tongue of waves”³².

Waste management, waste disposal, the work of garbage trucks are a cultural taboo. All man wants is to quickly get rid of waste, without considering where it will end up. Unfortunately, it turns out that typically waste is not recycled – it ends up in an isolated space, i.e., a landfill. As marginalized spaces, landfills are located far from cities. Julia Fiedorczuk observes that “a landfill locates itself on the borderline between civilization and wilderness – as a substance, waste is permanently in a transitional state”³³. Some waste can undergo biodegradation, and hence be useful and beneficial for the environment. However, other waste constitutes a harmful, or even dangerous element for the natural environment. For Fiedorczuk, the transitional zone between the natural and the synthetic is important in the context of waste (which contains organic and inorganic substances)³⁴. However, there is no doubt that plastic is alien and synthetic due to its nature. It does not constitute a material of the same kind as glass; as waste, it has its own, separate container so that that it can be isolated in the segregation process, and then subjected to recycling. Landfills show us that we ourselves exclude waste from our visual space, we push it away from ourselves, we do not want to see it. Every appearance of waste in an urban or domestic space where it should not be becomes a sign that there is a mistake in our limited world, which distorts our sense of security.

²⁷Tokarczuk, 121.

²⁸Tokarczuk, “Przyszła archeologia”, 109.

²⁹Olga Tokarczuk, “Skoczek”, in *Gra na wielu bębenkach*, (Wałbrzych: Wydawnictwo Ruta, 2001), 213.

³⁰Mircea Eliade, *Traktat o historii religii* [Treatise on the History of Religions], translated into Polish by Jan-Wierusz Kowalski, (Warsaw: Książka i Wiedza, 1966), 189.

³¹Eliade.

³²Tokarczuk, “Przyszła archeologia”, 109.

³³Julia Fiedorczuk, *Cyborg w ogrodzie. Wprowadzenie do ekokrytyki* [Cyborg in a garden. Introduction to ecocriticism], (Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra, 2015), 139.

³⁴Fiedorczuk, 138.

The already mentioned essay *Feralne psy* describes a book by Jean Rolin, who “looks where we do not want to look, and once we do, we do not want to see”³⁵, i.e., stray dogs – excluded from civilization, that will lead travellers to landfills, slums, empty squares once occupied by street markets, construction sites, industrial areas, and railway sidings – to areas occupied by excluded populations. According to Tokarczuk, the book “outlines another reality, inferior and marginalized, but existing next to the human one in a complex dependency, in which many of us are entangled”³⁶. Those places constitute a space for the excluded, which is clear in the novel *Drive your Plow over the Bones of the Dead*, in which a female dog locked up in a dark shed with rusted bikes, plastic barrels, and other trash appears: “[t]he Dog was standing on a pile of planks, tied to the wall by a string around her neck. What else immediately caught my eye was a pile of excrement”³⁷.

Although we separate ourselves from waste (which is a product of our actions), we create special, secluded spaces for it, it still appears where we do not want to see it. We cannot separate marginal places from our lives, for they will still constitute its environment. Man is a part of the environment: there is a close correlation between human physiology and the space man occupies. By interfering with the environment, we interfere with ourselves. Waste overlooks this line drawn by humanity, it can easily cross it and appear where it is not supposed to, and even cross man’s physical line and become a part of us. External waste permeates our organisms. Elements of microplastic can enter our bodies by consuming fish from polluted oceans. Man becomes a part of what he has produced. Perhaps the man of tomorrow will consist of waste produced by our generation, which will be a direct result of excessive exploitation of the natural environment.

In *Śmieci, śmieci (Moment niedźwiedzia)* there is a specific account of Tokarczuk’s stay in Switzerland. Soon after arriving in the country, Tokarczuk received a detailed instruction for recycling waste; she herself observes that “segregating this waste was slowly putting me in a state close to meditation”³⁸ – she noticed the complexity of the world consisting of various elements. Most containers were made of several different types of materials; for example, bread bags are made of plastic and paper, which need to be separated from each other. For Tokarczuk, recycling was “a lesson in analytical thinking”, decomposing into the prime factors. Jan Wolski observes that it constitutes “a description of a significant aspect of life in the Western civilization – or perhaps we should more accurately call it spiritual life”³⁹.

Throwing things away is a new human ritual – it is an orderly, symbolic act (getting rid of something we no longer need). In the essay Tokarczuk stresses that segregation brings her joy, but – as a careful observer – she also notices that for others it is a source of relief, it is even celebratory in a way. People take part in the “happy celebration of throwing trash away”⁴⁰.

³⁵Tokarczuk, “Feralne psy”, 55.

³⁶Tokarczuk, 59.

³⁷Olga Tokarczuk, *Drive your Plow over the Bones of the Dead*, translated into English by Antonia Lloyd-Jones (London: Fitzcarraldo Editions), 39-40.

³⁸Tokarczuk, “Śmieci, śmieci”, 115.

³⁹Jan Wolski, “*Obrazek jak z dziwacznej bajki....* Olga Tokarczuk w Szwajcarii” [A picture like from a bizarre fairytale... OT in Switzerland], in *Światy Olgi Tokarczuk* [World of Olga Tokarczuk], edited by M. Rabizo-Birek, M. Pocałun – Dydcz, A. Bienias, (Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013), 210.

⁴⁰Tokarczuk, “Śmieci, śmieci”, 117.

One day I was invited for a coffee. I was watching how the guests – while discussing modern theater – poured cream from tiny cups, automatically tearing aluminum lids from plastic small plastic bowls, discretely licking them and putting them away to the designated box. Pure habit in the service of ecology⁴¹.

Tokarczuk recycled some of her Swiss experiences in the short story *Góra wszystkich świętych*, which takes place in Switzerland:

The coffee jar was passed from one person to another, coffee being poured into cups like a dark, steaming stream. Next, the nuns eagerly reached for cream cups. Old fingers delicately pulled golden aluminum lids and poured cream into cups. Next, the nuns tore the lids away completely, and immediately put them on their tongues, like an aluminum Host. The tongues skillfully, with one lick, left the lids clean and perfectly shiny. Later, the meticulous tongues went inside the container to remove every tiny drop of cream. The nuns licked the cream eagerly and efficiently with a gesture they had repeated hundreds of times. Now the paper band had to be torn from the plastic container. The nuns' nails skillfully tore where the paper was glued and took the paper off with a triumph. As a result of all those operations, there were three recyclables in front of each nun: plastic, paper, and aluminum⁴².

As a side note, Wolski points out inconsistencies in Tokarczuk's observations: "collecting such lids is a very common hobby in Switzerland. It is a kind of philately – collecting coffee cream lids"⁴³. Regardless of this inconsistency, it is interesting how it was presented in the short story; this aspect deserves attention. The nuns meticulously disassembled coffee cream containers. Tokarczuk uses Christian symbolism here, connecting the round shape of the lids with the Host. The Host (Latin *hostia* – sacrifice, offering) is a round wafer made of wheat flour which constitutes the Body of Christ. In the Christian tradition the Eucharist is an initiation sacrament, which "both completes and is the last stage of initiation, for this is where Christ's sacrifice culminates"⁴⁴. According to Eliade, the Eucharist incorporates followers in the mystical Body of Christ, the Church⁴⁵. Commonality is another connection between Eucharist and recycling – the Church, as a community, is connected and strives for salvation through the Eucharist; recycling, although it relies on individual work and segregating waste according to materials it is made of, is an action undertaken in order to provide a clean planet for future generations. The Eucharist is permeation: by accepting the Body of Christ Christians become Christ. A symbolic acceptance of the aluminum Host into the community, and mutual permeation with human carnality take place, supposedly leading us to salvation. The Eucharist makes a promise: just like Christ becomes eternal, so do we. Accepting a synthetic, eternal piece of material in the form of the Host, allows us to join the Community. Recycling is a form of salvation; something that will allow us to survive.

Moreover, the introduction of the protagonist of *Góra wszystkich świętych*, as well as its author, resembles an initiation, which is the same as an ontological transition of the existential

⁴¹Tokarczuk, 116.

⁴²Tokarczuk, "Góra wszystkich świętych", 156. .

⁴³Wolski, "Obrazek jak z dziwacznej bajki.... Olga Tokarczuk w Szwajcarii", 206.

⁴⁴Andrzej Megger, "Eucharystia w procesie wtajemniczenia chrześcijańskiego", *Roczniki Teologiczne*, (August 2016): 21.

⁴⁵Mircea Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych, t. II Od Guatamy Buddy do początków chrześcijaństwa* [History of Religious Ideas, Volume 2], translation into Polish by Stanisław Tokarski, (Warsaw: Instytut Wydawniczy PAX, 1994), 228. English version – translated by Willard R. Trask, Chicago: The University of Chicago Press.

order⁴⁶. During an initiation, a novice is presented with the concept of the world of a given society. In this case, it is segregating waste – for as we are well aware, today it is not so clear what a given object is actually made of, and what substance was originally used to make it. These are some questions that modern man needs to ask himself. During an initiation, novices get access to this knowledge – disassembling a coffee cream container into three parts. One container consists of three different substances, almost like the Holy Trinity. Eliade observes that most initiatory attempts more or less clearly imply a ritualistic death followed by resurrection or rebirth; a new man returns to life, undertaking a new lifestyle. The initiatory death signifies the end of childhood, ignorance, and secularism⁴⁷.

Death is a deconstruction of a container, and putting those deconstructed elements in colorful segregation bins symbolizes a new birth, in a different form. Is this not the essence of recycling? An object becomes useless, but it returns in a different form. Segregation allows us to come into contact with the primary absolute and continuously recreate creation. Man creates something from natural (wood, stone) or synthetic (i.e., man-made) substances, and then reshapes them once they are used. According to Eliade, any ritualistic repetition of cosmogony is preceded by a symbolic return to <<Chaos>>; in order for the old world to be recreated, it needs to be annihilated first⁴⁸. In *Góra wszystkich świętych* recycling becomes a ritual – it is performed by the nuns with reverence. There are older, used things in the monastery, such as “a table worn off by being used for centuries”⁴⁹, and “colorful recycling bins were the only modern objects in that room”⁵⁰. The nuns perform a daily deconstruction ritual during their morning coffee, which takes place automatically – they participate in the spiritual life together, because they have found a new way of existing contained in the three recyclables: plastic, paper, and aluminum. For what is segregation of waste if not a new ritual of 21st century man? This sight makes the protagonist think, because:

I too will be one day deconstructed and everything I am made of will return to its place. The ultimate recycling. What is left from a portion of coffee cream after this absolving ritual are parts which have nothing in common, they become separate, belong to different categories. Where are the flavor and texture? Where is the thing which they were harmoniously co-creating only a while ago?⁵¹.

Waste segregation is like the decomposition of the body after death. The whole seems elusive to us, and in fact we are only a collection of elements comprising our body, and we too will soon be subject to ultimate decomposition, incorporated into the cycle of nature.

Is life without plastic possible? A vision of a post-plastic world is shown in the short story *Kalendarz ludzkich świąt* [Calendar of human holidays], in which plastic has been consumed by bacteria bred for that purpose. The bacteria were supposed to consume only plastic ocean waste,

⁴⁶Mircea Eliade, *Inicjacja, obrzędy, stowarzyszenia tajemne* [Rites and Symbols of Initiation], translation into Polish by Krzysztof. Kocjan, (Kraków: Wydawnictwo Znak, 1997), 8.

⁴⁷Eliade, 10.

⁴⁸Eliade, 11.

⁴⁹O. Tokarczuk, “Góra wszystkich świętych”, 154.

⁵⁰Tokarczuk, 155.

⁵¹Tokarczuk, 184.

but “with time they moved to land and consumed all plastic around the world”⁵². This situation turns out to be fatal: “only smoldered skeletons were left from objects made of synthetic materials, a phantom of human civilization”⁵³. Since then, metal has been used – but there was a shortage of it resulting in high prices – as well as cheaper raw materials, such as wood and rubber.

Moreover, the short story presents a world gone awry, which is not surprising due to it being a bizarre short story – humanity finally solved the problem of overwhelming plastic, but it turns out that in fact our civilization was founded on plastic (perhaps *Plasticocene* is a more accurate term than *Anthropocene*): “the plastic disaster destroyed not only houses, factories, and hospitals, but it also questioned some notions”⁵⁴. It turns out that it is the foundation on which man’s might is constructed. Plastic, which in itself is very durable, is an eternal form of life. What turns out to be the decisive factor in terms of man’s greatness and the durability of his civilization is the durability of the synthetic materials he invented. However, those durable elements become autonomous, they detach themselves from man and start to function in a way similar to AI algorithms. On the one hand it helps us solve problems we cannot deal with and it is helpful in many areas of life, such as medicine, but on the other, it also poses a threat, because we find ourselves unable to control it – we are both its creators (we produce it in factories), and victims (we cannot control what happens to synthetic materials once they lose their utilitarian function for man).

Sister Ann – the protagonist of *Góra wszystkich świętych* – goes to India to find new nuns for her monastery, because “she read somewhere that there is still holiness to be found in India”⁵⁵. In spite of the long journey, she does not find holiness, but she sees a cemetery of holy cows, a place where “pariahs bring carcasses of holy cows so that they do not contaminate the city. They just leave them there in the scorching sun, and nature does the rest”⁵⁶. In Hinduism cows represent the divine, natural goodness, which is why they are protected and worshipped. Andrzej Szyszko-Bohusz stresses that cows, “which none is allowed to kill”⁵⁷, have a special place among sacred animals. Cows also have a rich symbolic meaning. Cirlot points out the association of cows with the earth and moon, and stresses the fact that many lunar goddesses have cow horns, such as the Egyptian Isis (in fact, the cow was her incarnation)⁵⁸. This animal blesses humanity and the universe with life-giving power. The cow’s special place in Hinduism allows us to associate it with the *sacrum*. In his *Treatise on the History of Religions* Mircea Eliade points out that every definition of religious life so far has one thing in common – each juxtaposes the *sacrum* (holiness, being sacred) and religious life with the *profane* (secularity, commonness) and secular life⁵⁹. The *sacrum* is closely tied with history, because it always fully

⁵²Olga Tokarczuk, “Kalendarz ludzkich świąt”, in *Opowiadania bizarne* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018), 205.

⁵³Tokarczuk.

⁵⁴Tokarczuk, 212.

⁵⁵Tokarczuk, 177.

⁵⁶Tokarczuk, 195.

⁵⁷Andrzej Szyszko-Bohusz, *Hinduizm, buddyzm, islam* [Hinduism, Buddhism, Islam] (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1990), 21.

⁵⁸According to Cirlot: “Vac, the feminine aspect of Brahma, is known as the ‘melodious Cow’ and as the ‘Cow of abundance’, the first description stemming from the idea of the world’s creation out of sound, while the second—as hardly needs be said—comes from its function of nourishing the world with its milk, the fine dust of the Milky Way”. Juan-Eduardo Cirlot Laport, “Cow”, in *A Dictionary of Symbols*, translated into English by John Sage, New York: Dover Publications.

⁵⁹Eliade, *Treatise on the History of Religions*, 7.

manifests itself in a certain historical situation; the most personal and transcendental mystical experiences always carry the mark of a given moment in history⁶⁰. In the analyzed passage of *Góra wszystkich świętych* the cow, a sacred animal in Hinduism, belongs to the sacrum. A cows' cemetery is a mystical, holy place, which is invaded by the profane in the form of death. Carcasses of dead animals should decompose according to the laws of nature, so that they can return to the natural cycle. However, something else happens – what is left is trash which the cows must have mistaken for food. Trash is man-made, and as such belongs to the profane. This picture shows the consequence of excessive waste production and mismanagement, but first and foremost, it is a hierophany. The profane enters the sacrum with the consumption of a string, bottle cap, piece of rubber, or plastic cup by sacred animals. According to Eliade, hierophany is a manifestation of holiness, every intrusion of the sacrum into the profane – every example of hierophany reveals the coexistence of these two entities: the sacrum and the profane, spirit and matter, eternity and mortality, etc.⁶¹ The sacrum can manifest itself anywhere, it is not limited by any form. Anna is seeking genuine holiness in India, but she does not find the promised revelation there – instead, she finds a cemetery of holy cows, which were supposed to embody that holiness. And this holiness is invaded by an alien element – the profane, which distorts its reception. The sacrum typically manifests itself in an object which belongs to the profane⁶², but in this case the profane manifests itself in the sacrum – a reversed hierophany – trash appears in the place of holy cows. The profane distorts holiness, it forbids access to it.

In the works quoted here waste appears in different contexts. In Tokarczuk, the mention of waste behaves like waste – it sneaks by, sometimes blending into the literary space. It may not constitute an emphasized element of a given text, like in the case of the essay *Ogródki działkowe i pola golfowe*, where it appears in an unobvious place – but nonetheless its unquestionable presence distorts relations with nature. Sometimes it becomes more visible, like in the novel *Flights*, where a separate chapter is devoted to it. A plastic bag becomes a threat in many texts by Tokarczuk, where it manifests both its presence and absence. Waste appears as an odd element of reality, which cannot be ignored – but it is also unclear what to do about it. However, this poetics does not connote only negative meanings, for it contains a certain connection. Tokarczuk proposes that we treat waste segregation (which we see as something positive) as a new type of spiritual activity, which is supposed to be an answer to today's problems, including the climate catastrophe. The problem of waste will not disappear – quite the opposite will happen, as waste will become a part of our society, reality, landscape, and – ultimately – us.

translated by Paulina Zagórska

⁶⁰Eliade, 7-8.

⁶¹Eliade, 35.

⁶²Eliade, 34.

References

- Cirlot Laport, Juan-Eduardo. Hasło: "Krowa". In *Słownik Symboli*, translated into Polish by Ireneusz Kania. Cracow: Wydawnictwo Znak, 2000.
- Darwin, Karol, *O powstawaniu gatunków drogą doboru naturalnego*, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/darwin-o-powstawaniu-gatunkow.pdf>.
- Eliade, Mircea. *Historia wierzeń i idei religijnych, t. II Od Guatamy Buddy do początków chrześcijaństwa*, translated by Stanisław Tokarski. Warsaw: Instytut Wydawniczy PAX, 1994.
- — —. *Inicjacja, obrzędy, stowarzyszenia tajemne*, translated by Krzysztof Kocjan. Cracow: Wydawnictwo Znak, 1997.
- — —. *Traktat o historii religii*, translated by Jan-Wierusz Kowalski. Warsaw: Książka i Wiedza, 1966.
- Fiedorczyk, Julia. *Cyborg w ogrodzie. Wprowadzenie do ekokrytyki*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra, 2015.
- Paweł, Kaczmarski. "Opowiadania mizerne". Recenzja *Opowiadań bizarnych* Olgi Tokarczuk. *Mały format*, 07-08/2018, <http://malyformat.com/2018/08/opowiadania-mizerne/>.
- Megger, Andrzej. "Eucharystia w procesie wtajemniczenia chrześcijańskiego". *Roczniki Teologiczne*. August 2016.
- Nawarecki, Aleksander. "Hałda. Teologia resztek". In *Lajerman*. Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria, 2010.
- Ochwat, Magdalena. "Edukacja polonistyczna wobec kryzysu klimatycznego – rozpoznania i rekomendacje dydaktyczne". *Annales Universtatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio N: Educatio Nova*, vol.5 (2020).
- Szysko-Bohusz, Andrzej. *Hinduizm, buddyzm, islam*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1990.
- Tokarczuk, Olga. *Bieguni*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018.
- — —. "Feralne psy". In *Moment niedźwiedzia*. Warsaw: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012.
- — —. "Góra wszystkich świętych". In *Opowiadania bizarne*. Cracow: Wydawnictwo Literackie, 2018.
- — —. "Kalendarz ludzkich świat". In *Opowiadania bizarne*. Cracow: Wydawnictwo Literackie, 2008.
- — —. "Ogródki działkowe i pola golfowe". In *Moment niedźwiedzia*. Warsaw: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012.
- — —. "Prawdziwa historia". In *Opowiadania bizarne*, Cracow: Wydawnictwo Literackie, 2018.
- — —. *Prowadź swój pług przez kości umarłych*. Cracow: Wydawnictwo Literackie, 2019.
- — —. "Przyszła archeologia". In *Moment niedźwiedzia*. Warsaw: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012.
- — —. "Skoczek". In *Gra na wielu bębenkach*. Wałbrzych: Wydawnictwo Ruta, 2001.
- — —. "Śmieci, śmieci". In *Moment niedźwiedzia*. Warsaw: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012.
- Wolski, Jan. "Obrazek jak z dziwacznej bajki.... Olga Tokarczuk w Szwajcarii". In *Światy Olgi Tokarczuk*. Edited by Magalena Rabizo-Birek, Magdalena Pocałun-Dydycz and Andrzej Bienias Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013.
- <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/smiec-I;5505639.html>, date of access: 20.03.2021.

KEYWORDS

OLGA TOKARCZUK

ecocrtiticism

ABSTRACT:

The paper discusses the issue of waste and plastic, especially plastic bags, in the works by Olga Tokarczuk. The author considers what waste is in today's civilization. Waste is a marginalized, omitted element in the human existence. This character of waste is used by Tokarczuk in her prose, where waste appears in full sight only to disappear a moment later. She presents plastic products as an example of a new, better species, which may prove to have surpassed man in terms of survival of the fittest. In her essays and short stories examples of a new spirituality related to waste segregation can also be observed.

spirituality

WASTE

plastic

NOTE ON THE AUTHOR:

Klaudia Jakubowicz – 1998, student of College of Inter-area Individual Studies in the Humanities and Social Sciences at the University of Silesia. Member of the Student Legal Clinic at the University of Silesia. Her research interests concern ecocriticism in the Polish literature, Anthropocene studies, and searching for new spirituality |

Problematyka śmieci w twórczości Olgi Tokarczuk

Klaudia Jakubowicz

ORCID: 0000-0002-5949-0759

W opowiadaniu *Góra wszystkich świętych* z *Opowiadań bizarnych* Olga Tokarczuk przedstawia wygląd cmentarza świętych krów, na których widać:

[...] skręcone, na wpół nadtrawione torebki plastikowe, z widocznymi wciąż napisami sieciowych marek, sznurki, gumki, nakrętki, kubeczki. Żaden organiczny sok trawienny nie dawał rady zaawansowanej ludzkiej chemii. Krowy zjadały śmieci i niestrawione nosiły je w swoich żołądkach. Tyle zostaje z krów, powiedziano mi. Ciało znika, zjedzone przez owady i drapieżniki. Zostaje to, co wieczne. Śmieci¹.

Nie spodziewamy się, że w świętym miejscu, jakim jest miejsce wiecznego spoczynku zwierząt sakralnych, znajdziemy element, jakim jest plastikowa torebka. Ona jednak się tam pojawia. Odstrasza nas swoją obecnością. Postarajmy się rozważyć kwestię, co znaczą śmieci w prozie autorki *Biegunów*, a także, w jaki sposób one znaczą te teksty. W jaki sposób śmieci reagują z tekstem literackim?

¹ Olga Tokarczuk, „Góra wszystkich świętych”, w *Opowiadania bizarne* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018), 195–196.

Słownik języka polskiego wskazuje, że śmieć to rzecz wyrzucona, zniszczona, zużyta, bezużyteczna, zwłaszcza reszta czegoś, pozostałość, odpadek². Można przyjąć, że jest to przedmiot, który poprzez zamiar wyzbycia się uzyskał status odpadu. W każdej rzeczy tkwi potencjalność bycia śmieciem. W filozofii Martina Heideggera rzeczy stają się widoczne, gdy przestają spełniać swoją funkcję. Zauważamy ich obecność, gdy pojawiają się zakłócenia w ich działaniu. Niektóre z nich można wyeliminować lub zmniejszyć, ale niektóre nie nadają się do ponownego użytku i wówczas staną się śmieciem. W tym kontekście status śmieci jest nieoczywisty. Śmieć oznaczał się kiedyś cechą poręczności, gdy służył człowiekowi, jednak z chwilą zepsucia i wyrzucenia utracił tę właściwość. Rzeczy nieużyteczne już dla nas zostają przesunięte do przestrzeni marginalnych, aby tam pozostać. Problem ze śmieciami polega na tym, że one są – ich obecna namolność sprawia, że czujemy pewien rodzaj dyskomfortu.

Ciekawą teorię dotyczącą śmieci przedstawia Greg Kennedy w monografii *An Ontology of Trash The Disposable and Its Problematic Nature*, w której zadaje pytania o bycie śmieci jako czegoś nieistniejącego, gdyż ich właściwość stanowi właśnie nieistnienie. Wedle badacza: „[o]ntologicznie żaden inny obiekt nie jest tak zwodzący jak to dziwne bycie, które jednocześnie stawia opór nieistnieniu i zawiera je w sobie”³. Według niego „[i]stnienie śmieci siłą rzeczy wynika z logiki beztroskiej towarowości, gdyż konsumowanie ich siłą rzeczy wyklucza dbanie o nie”⁴, a „utowarowiona konsumpcja, która nieubłagane kończy się śmieciem, nie pozwala istnieć istotom, a ta ontologiczna odmowa również uniemożliwia nam wejście w nasze własne bycie”⁵.

Niektóre przedmioty są produkowane jako jednorazowe, ich istnienie polega na spełnieniu określonego celu, np. przechowaniu ciepłej kawy wziętej na wynos z kawiarni, a następnie są wyrzucane. Stosunek ludzi do rzeczy zmienił się na przestrzeni dziejów. Rozwój technologii sprawił, że wyprodukowanie jednorazowych przedmiotów jest możliwe i opłacalne pod względem ekonomicznym (dzięki masowej produkcji, taniej sile roboczej, połączonych systemach transportowych, a także dostępowi do surowców). Przed rewolucją przemysłową takie przedsięwzięcie byłoby niemożliwe ze względu na możliwości techniczne i ekonomiczne, wskutek tego niewiele osób mogło pozwolić sobie na wyrzucanie rzeczy. Teraz produkty spożywcze są odgradzone od świata zewnętrznego poprzez produkowany z ropy plastik. Po konsumpcji mleka pozostaje resztką po nim – opakowanie, które przestaje pełnić już wówczas swoją funkcję, jaką było przechowanie mleka. Kennedy zwraca uwagę na to, że „[s]powicie żywności w plastiku oznacza przerwanie jakichkolwiek jej relacji z żyjącą naturą”⁶. Opakowania produktów oprócz przechowywania, odgradzenia od świata zewnętrznego i ułudnego poczucia sterylności żywności, która w nim się znajduje, powodują, że tracimy kontakt z procesem produkcji. Tracimy związek przyczynowo-skutkowy i przestajemy widzieć powiązanie z naturą.

² <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/smiec-I;5505639.html> (dostęp: 20.03.2021).

³ Greg Kennedy, *An Ontology of Trash. The Disposable and Its Problematic Nature* (State University of New York, 2007), X.

⁴ Kennedy, 123.

⁵ Kennedy.

⁶ Kennedy, 66.

Autor *An Ontology of Trash* zauważa, że „[p]lastik jako substancja jest pozbawiony życia i władności”⁷, a w „procesie technologicznym faworyzowany jest ze względu na swoją wybitną plastyczność, gdyż plastik, w przeciwieństwie do materiałów naturalnych [...] nie przejawia oporu wobec prób manipulowania nim”⁸. Już sama nazwa wskazuje na przeciwstawienie tego materiału naturze, gdyż został on wytworzony i wyprodukowany przez człowieka w warunkach laboratoryjnych. Plastikowe przedmioty oplatają człowieka z zewnątrz, na przykład ubrania wyprodukowane z tworzyw sztucznych, ale także z przetworzonego plastiku. Używamy również jednorazowych opakowań czy foliowych reklamówek. Skalę problemu widzimy w każdym sklepie, gdzie wśród towarów podstawowej potrzeby bardzo trudno znaleźć alternatywę dla opakowań plastikowych.

Olga Tokarczuk w eseju *Ogródki działkowe i pola golfowe* w opisie ogródka działkowego jako miejsca, gdzie uprawia się warzywa, a grządki są starannie wytoczone, zaraz obok marchewki i groszku opisuje kije, na których „umieszczono ponacinane plastikowe butelki po wodzie mineralnej, które kręcą się teraz na wietrze, terkoczą i odstraszały w ten sposób ptaki”⁹. Ogródek to miejsce w przestrzeni miejskiej (zazwyczaj, ale nie zawsze). Przestrzeń jest wygrodzona na poszczególne działki, które są nabywane w celu prowadzenia tam ogródka warzywnego lub wykorzystywane do celów rekreacyjnych, by odpocząć od zgiełku miasta. Ogródek taki to sztucznie wydzielone miejsce, wydarte miastu oraz wyraz tęsknoty za przyrodą. Jednak w eseju do tej przestrzeni wkracza element „obcy” – plastikowa butelka. Została ona powtórnie wykorzystana i w połączeniu z patykiem (element drzewa, a więc przynależy do sfery przyrody) ma służyć ochronie plonów przed ptakami, które w tej sytuacji są szkodnikami. Butelka plastikowa ma odstraszać, przerażać ptaki swoją obecnością, dziwnym kształtem, trzepotaniem na wietrze. Element sztuczny wkracza w świat naturalny i zaburza jego ład, przestrzeń. W następnym fragmencie tego eseju autorka, jeszcze dobitniej podkreśla wkroczenie w świat natury elementów obcych: „[p]o jednej – ludzie wyciągają z siatek prowianty na piknik, rozstawiają tanie blaszane grille, napełniają plastikowe kubki sokiem z supermarketu. Po jedzeniu zabiorą się za plewienie i mocowanie tyczek dla groszku”¹⁰. Autorka wskazuje wyraźnie na „siatki”, które są prawdopodobnie wykonane z plastiku, „tanie blaszane grille” nie są trwałe, gdyż niestety taniość idzie najczęściej z kiepską jakością produktu. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, że po zepsuciu takiego przenośnego grilla trafi on na śmietnik. Największym grzechem są jednak „tanie plastikowe kubki”, które po jednym użyciu zostaną wyrzucone. To wszystko należy do *profanum*, które narusza integralność samej natury. Człowiek nie pozwala sobie na bliskie spotkanie z naturą, bo sam ją odstrasza właśnie przez butelki na patykach, które mogą być symbolem opanowania świata przyrody przez człowieka z jego sztucznymi wytworami.

W *Prawdziwej historii (Opowiadania bizarne)* profesor sztuki, który przybył do obcego miasta z okazji odbywającej się tam konferencji, na której miał odczyt, udał się do centrum, aby popatrzeć na życie metropolii. Przyglądał się ludziom, którzy „[n]ieśli zakupy w wielkich pla-

⁷ Kennedy.

⁸ Kennedy.

⁹ Olga Tokarczuk, „Ogródki działkowe i pola golfowe”, w *Moment niedźwiedzia* (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012), 108.

¹⁰ Tokarczuk.

stikowych torbach; wystawały z nich wiechcie naci z pietruszki i sztywne miotły dojrzałych porów¹¹ – nieodłączną częścią robienia zakupów zarówno w świecie powieściowym, jak i rzeczywistym są plastikowe torby. Zakupy można było zrobić na targu, który znajdował się na bocznym placu, gdzie oprócz owoców i warzyw były tam „tanie chińskie towary”. Na ulicach widział spacerowiczów, których przyciągały „wystawy pełne markowych towarów, eksponowanych dowcipnie i kokieteryjnie, jak dzieła sztuki”¹². W swojej recenzji zamieszczonej w „Małym Formacie” Paweł Kaczmarek zwraca uwagę, że opowiadanie ma przekaz paraboliczny: „status i dobrobyt nie są niczym pewnym i stabilnym, a na to, jak jesteśmy postrzegani, wpływa to, jak się prezentujemy”¹³. Można by powiedzieć, że o tym, jak jesteśmy postrzegani, decydują ubrania, jakie mamy i rzeczy, których właścicielami jesteśmy. Bohater opowiadania podsumowuje, że „[d]zisiejsze zakupy przypominają raczej grzebanie w śmieciach”¹⁴ – wśród zalewających nas produktów pochodzących z ogromnych fabryk, trudno odnaleźć coś wartościowego.

Interesującą perspektywę przynosi rozdział *O powstawaniu gatunków* pochodzący z powieści *Bieguni*. Tytułem nawiązuje do dzieła Karola Darwina z 1859 roku (*O powstawaniu gatunków drogą doboru naturalnego, czyli o utrzymaniu się doskonalszych ras w walce o byt*), w którym badacz przedstawił założenia teorii ewolucji opierającej się na doborze naturalnym. Wcześniej uważano, że gatunki występujące w przyrodzie nie podlegają zmianom. Darwin wprowadził do rzeczywistości permanentną zmianę – wszystkie gatunki (nie wyłączając człowieka) zmieniają się i ulegają przemianie stopniowo. Powstawały i wymierały wskutek powoli działających i nadal trwających przyczyn, a nie wskutek stworzenia przez Boga. Zmiana nie ma końca, gdyż napędza ją chęć przetrwania gatunków. Najważniejszą przyczyną tej zmienności „jest wzajemny stosunek pomiędzy jednym organizmem a drugim, przez co udoskonalenie jednego organizmu powoduje udoskonalenie lub wytępienie pozostałych”¹⁵.

Olga Tokarczuk w *Biegunach* dopisuje do wielkiej narracji Darwinowskiej kolejny fragment historii ewolucji. Uważny obserwator zauważa tworzenie się nowego gatunku, który nie był znany w czasach Darwina. Ten nowy byt to torebki plastikowe, które są „stadne i wiatropylne, przemieszczają się bez trudu na wielkie odległości”¹⁶. Mogą się przemieszczać z powodu małych rozmiarów, lekkiej wagi, a także dlatego, że „składają się tylko ze swej powierzchni, są w środku puste i ta historyczna rezygnacja z wszelkiej zawartości daje im niespodziewanie wielkie ewolucyjne korzyści”¹⁷. Torebki plastikowe zostały stworzone przez człowieka.

¹¹Olga Tokarczuk, „Prawdziwa historia”, w *Opowiadania bizarne* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018), 86.

¹²Tokarczuk, 89.

¹³Paweł Kaczmarek, „«Opowiadania mizerne», recenzja *Opowiadań bizarnych* Olgi Tokarczuk”, *Mały Format*, 7.08.2018, <http://malformat.com/2018/08/opowiadania-mizerne/>. (dostęp: 1.07.2021)

¹⁴Tokarczuk, „Prawdziwa historia”, 91.

¹⁵Karol Darwin, *O powstawaniu gatunków drogą doboru naturalnego*, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/darwin-o-powstawaniu-gatunkow.pdf>. (dostęp: 14.06.2021)

¹⁶Olga Tokarczuk, *Bieguni* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018), 443.

¹⁷Tokarczuk.

Noblistka, odwołując się do teorii ewolucji, pokazuje, że populacja człowieka może nie zdążyć dostosować się do środowiska, które zostało opanowane przez nowy gatunek „agresywnych” foliowych reklamówek, gdyż powstają one szybciej, niż gatunek ludzki mógłby się zaadaptować do zmian, jakich wymaga przetrwanie w sąsiedztwie inwazyjnego gatunku. Należałoby zastanowić się nad statusem ontologicznym reklamówek, gdyż Tokarczuk niewątpliwie ukazuje je jako byt pośredni między organizmami żywymi – nie są to rośliny ani zwierzęta, ale mają cechę przemieszczania się, co odróżnia je także od przedmiotów. Wobec powyższej argumentacji trzeba przyjąć za słuszną interpretację Magdaleny Ochwat, która dotyczy fragmentu powieści Tokarczuk:

Koncepcja Darwina, nazywana walką o byt, polega na ciągłym współzawodnictwie osobników jednego gatunku albo pomiędzy osobnikami różnych gatunków. Ten trop pozwala zobaczyć katastrofalną wizję przyszłości – torebki plastikowe mogą być silniejszą, mocniejszą i lepiej adaptującą się formą życia do zmian niż gatunek *homo sapiens*¹⁸.

W kontekście całości powieści, która traktuje o podróżowaniu i potrzebie ciągłego ruchu, aby odkryć swoje „ja”, torebki plastikowe, chociaż są wytworem człowieka, są lepiej przystosowane do świata i lepiej zaadaptowały się do podróży. Taka reklamówka jest formą czyścią, która poszukuje treści. Unoszona przez wiatr, zaczepia się o napotkane przypadkowo przedmioty, dotyka ich, wypełnia nimi, a następnie nudzi się nią i poszukuje kolejnej treści. Darwin zwraca uwagę na rozmieszczenie się gatunków, które zależy między innymi od zmian klimatycznych. Dobrze przystosowane organizmy są w stanie przeżyć i z pokolenia na pokolenia pewna szczególna cecha staje się w końcu cechą właściwą całej grupy. Reklamówki foliowe są długowieczne, ich ciała rozłożą się za 300 lat i wejdą w niekończący się obieg świata przyrody – ta cecha jest dla nich niezmienna, ale także ich istotą jest lekkość, zdolność do przemieszczania się – bycia w ciągłym ruchu. Są w stanie opanować cały świat, znajdujemy je w oceanach, na ziemi, w górach, zaczynają powoli przejmować przestrzeń, którą człowiek wybrał za obszar swojego bytowania. Może to być ironia, gdyż zostały one przez niego przecież stworzone. W koncepcji Darwinowskiej nowe formy są lepsze od dawniejszych (jako lepiej przystosowane), a proces ewolucji nie tylko prowadzi do coraz większej złożoności (z najprostszyc form wyłaniają się formy coraz bardziej złożone), lecz ponadto oznacza postęp, ulepszenie i w ostatecznym rozrachunku jest dążeniem do doskonałości. Torebka foliowa została stworzona z polimerów przez człowieka, jest formą złożoną już od samego początku, jednak później w wyniku zmian spowodowanych czynnikami zewnętrznymi rozpada się na coraz mniejsze części, które nadal bytują w przestrzeni. Człowiek w teorii ewolucji „w istocie nie wywołuje zmienności, lecz tylko nieświadomie wystawia istoty organiczne na nowe warunki życia, a następnie już sama przyroda działa na ich organizację i wywołuje zmienność”¹⁹. Darwin także jako przyczynę zmienności gatunków upatruje między innymi dostosowanie do zmian klimatu. Obecnie mamy do czynienia z kolejną zmianą klimatu, tym razem spowodowaną przez człowieka, do której zwierzęta nie są w stanie się dostosować i trwa szóste wielkie wymieranie gatunków. Zamiast nich przybywa nowy ro-

¹⁸Magdalena Ochwat, „Edukacja polonistyczna wobec kryzysu klimatycznego – rozpoznania i rekomendacje dydaktyczne”, w *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio N: Educatio Nova*, vol.5 (Listopad 2020): 198.

¹⁹Darwin, *O powstawaniu gatunków drogą doboru naturalnego*.

dzaj gatunku, który nie potrzebuje słońca, dostępu do wody, odpowiedniej temperatury czy powietrza do przeżycia – jemu wystarczy samo bycie i przemieszczanie się – i takim bytem jest foliowa torebka stworzona przez człowieka. Stworzyliśmy nowy gatunek dostosowany do zdewastowanego świata.

W *Przyszłej archeologii* Tokarczuk podejmuje refleksję dotyczącą postrzegania naszego pokolenia w przyszłości. Wydaje jej się, że najczęściej mówią o nas zanieczyszczone plaże, na których możemy już teraz znaleźć „plastikowe butelki wszystkich napojów świata, są też folie, opony, buty, styropian, kanistry, beczki i mnóstwo różnorodnej drobnicy – zabawki, guziki, części tajemniczych urządzeń, pojemniki”²⁰. Tym jednak będą się zajmować przyszli archeologowie, którzy będą badać plaże i znajdą śmieci. Aleksander Nawarecki, jakby potwierdzając przeczucia Tokarczuk, w *Lajermanie* spostrzegł, że „[a]rcheolodzy marzą wręcz o odkryciu starożytnego śmietnika”²¹. Ten śląski literaturoznawca na kanwie rozważań o hałdzie (wysypisko odpadów przemysłowych, głównie po kopalniach) zauważył, że „różnica między skarbem a odpadem bywa względna”²². Żeby znaleźć coś drogiego, trzeba przeszukiwać śmieci, jednak nigdy nie możemy być pewni, czy odrzucony fragment to coś wartościowego, czy tylko odpadek. W każdym przedmiocie, „w każdej reszcie jest jeszcze jakaś resztką, a ta może być nie tylko użyteczna, ale wręcz drogocenna”²³. Tokarczuk w eseju *Feralne psy* podsumowuje, że „[w]prawdzie ubodzy ubożeją, ale za to śmietniki bogatych są doskonale zaopatrzone”²⁴, a z kolei w eseju *Śmieci, śmieci*: „system śmieciowy zakłada istnienie nierówności społecznych. Bogatsi wyrzucają, co im niepotrzebne, a biedniejsi to zbierają i korzystają z używanych już rzeczy”²⁵. Odpowiedzią na nierówności społeczne może być rozwiązanie, które dostrzegła noblistka w Szwajcarii, mianowicie sklepy dobroczynne, które nazywają się tam „Brockenhaus” – ich nazwa nawiązuje do historii z Ewangelii św. Jana, w której Jezus po rozmnożeniu chleba i ryb nakazał uczniom pozbierać pozostałe okruchy, aby nic nie zostało. Idea, która przyjęła się w Szwajcarii, zachwycała autorkę *Ksiąg Jakubowych*, gdyż zaspokaja ona jedną z wielu potrzeb człowieka – wymienianie się rzeczami: „[r]zeczy krążą między ludźmi, wykorzystywane są do końca, nie są anonimowe, mają swoją historię i są przy tym tanie, z dużą i często dobrej jakości”²⁶. Zwraca jednak uwagę, że obecnie panuje przekonanie, że rzeczy z tak zwanej drugiej ręki są upokarzające, że w second-handach kupują osoby, których nie stać na kupienie nowego przedmiotu. Widzi tworzący się dualizm na lepszych, którzy „konsumują tanie, produkowane w urągających warunkach pracy bądziwie, nierespektujące większości norm jakościowych, co sprawia, że rozpada się po krótkim użytkowaniu i powiększa się tym samym góra zalewających nas śmieci”²⁷, i tych gorszych, którzy są zbieraczami, poszukiwaczami i chętnymi do wymiany czy oddania swoich rzeczy. Właśnie wymiana dla Tokarczuk mogłaby stanowić realną odpowiedź na nadmierną konsumpcję, z którą dziś mamy do czynienia.

²⁰Olga Tokarczuk, „Przyszła archeologia”, w *Moment niedźwiedzia* (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012), 109.

²¹Aleksander Nawarecki, „Hałda. Teologia resztek”, w *Lajerman* (Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2010), 50.

²²Nawarecki.

²³Nawarecki.

²⁴Olga Tokarczuk, „Feralne psy”, w *Moment niedźwiedzia* (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012), 58.

²⁵Olga Tokarczuk, „Śmieci, śmieci”, w *Moment niedźwiedzia* (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012), 119.

²⁶Tokarczuk, 120.

²⁷Tokarczuk, 121.

Woda wyrzuca na brzeg nowe skarby, które zostały oczyszczone ze swojej przeszłości: „[t]ymczasem zamiast bursztynów i kamyczków można znaleźć także inne skarby – na przykład małego plastikowego żołnierzyka, któremu woda wypłukała wszelkie szarże i kolory, więc nie wiadomo, do jakiej armii należał i jaki los był jego udziałem”²⁸. Tokarczuk często korzysta z tego motywu, w opowiadaniu *Skoczek (Gra na wielu bębenkach)* bohaterowie spacerują po plaży w dzień po nocnym sztormie. W porównaniu z ich poprzednią wyprawą na plaży pojawiły się nowe elementy „[n]a plaży leżało mnóstwo śmieci: pas glonów, gałęzi, patyków, przetkanych od czasu do czasu nadspodziewanie kolorowym plastikiem”²⁹. Intrygujący jest przymiotnik „nadspodziewanie”, który wedle słownika języka polskiego oznacza „lepszy, niż był oczekiwany lub przewidywany” – więc ten kolorowy plastik nie był wyblaknięty pomimo działania wody i nadal zachował intensywny kolor. Wody „poprzedzają każdą formę i są u podłoża każdego stworzenia”³⁰, a „zanurzenie w wodzie symbolizuje powrót do tego, co było przed formą, czyli totalną regenerację i nowe narodzenie”³¹. Woda sama jest symbolem życia, ale też może dać nowe życie dzięki rytuałowi inicjacji. Plastik zanurzony w wodzie nie może jednak skorzystać z jej dobroczynnych właściwości, gdyż sam jest tworzywem sztucznym i nie zawiera w sobie pierwiastka życia – dlatego woda nie jest w stanie zmienić jego właściwości. Olga Tokarczuk nazywa te śmieci specjalnymi, gdyż są „wysterylizowane wodą morską, przebadane dokładnie językami fal”³².

Pozbywanie się odpadów, wywozy śmieci, prace śmieciarek są tematem tabu w kulturze. Człowiek chce szybko pozbyć się wyprodukowanych śmieci i nie podejmuje refleksji nad tym, że ten śmieć musi gdzieś trafić. Niestety okazuje się, że odpady najczęściej nie ulegają procesowi recyklingu, a trafiają do wyizolowanej przestrzeni, jaką jest wysypisko śmieci. Wysypiska śmieci znajdują się z dala od miast jako przestrzenie zmarginalizowane. Julia Fiedorczuk zauważa, że „[w]ysypisko śmieci lokuje się na granicy pomiędzy cywilizacją a dziką przyrodą – odpady to substancja permanentnie pozostająca w stanie przejścia”³³. Niektóre odpady mogą ulec biodegradacji i tym samym być pożyteczne i korzystne dla środowiska. Inne jednak okazują się elementem szkodliwym, a nawet niebezpiecznym dla przyrody. Dla Fiedorczuk ważna jest strefa przejścia między tym, co naturalne, a tym, co sztuczne w kontekście odpadów (zawierających substancje organiczne i nieorganiczne)³⁴. Jednak plastik niewątpliwie ze względu na swoją naturę jest obcy i sztuczny. Nie jest materiałem tego samego rodzaju co szkło i ma osobny pojemnik do segregacji, aby oddzielić go, wydzielić od reszty w procesie segregacji, a następnie poddać procesowi recyklingu. Wysypiska obrazują, że sami wykluczamy śmieci ze swojej przestrzeni wizualnej, odsuwamy je od siebie, nie chcemy ich widzieć. Każde pojawienie się śmiecia w przestrzeni miejskiej lub domowej nie w przeznaczonym dla niego miejscu, staje się oznaką tego, że w okrojonym przez nas świe-

²⁸Tokarczuk, „Przyszła archeologia”, 109.

²⁹Olga Tokarczuk, „Skoczek”, w *Gra na wielu bębenkach* (Wałbrzych: Wydawnictwo Ruta, 2001), 213.

³⁰Mircea Eliade, *Traktat o historii religii*, tłum. Jan Wierusz-Kowalski (Warszawa: Książka i Wiedza, 1966, 189.

³¹Eliade.

³²Tokarczuk, „Przyszła archeologia”, 109.

³³Julia Fiedorczuk, *Cyborg w ogrodzie. Wprowadzenie do ekokrytyki* (Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra, 2015), 139.

³⁴Fiedorczuk, 138.

cie pojawia się błąd, który burzy nasze poczucie bezpieczeństwa. Już wcześniej wspomniany esej *Feralne psy* opisuje książkę francuskiego pisarza i dziennikarza Jeana Rolina, który „zagląda tam, gdzie nie chcemy patrzeć, a gdy już spojrzymy, nie chcemy widzieć”³⁵, czyli na bezdomne psy – wyrzucone poza granice cywilizacji, które zaprowadzają podróżnika do wysypisk śmieci, slumsów, pustych placów po bazarach, wykopów budowlanych, terenów przemysłowych i bocznic kolejowych – do przestrzeni osób wykluczonych. Wedle Tokarczuk książka „szkicuje oblicze innej rzeczywistości, podrzędnej i zmarginalizowanej, ale trwającej obok ludzkiej w złożonej zależności, w którą uwikłanych jest wielu z nas”³⁶. Miejsca te tworzą przestrzeń przeznaczoną dla wykluczonych, widać to doskonale w powieści *Prowadź swój pług przez kości umarłych*, w której pokazana jest suka zamknięta w ciemnej szopie wśród zardzewiałych rowerów, plastikowych beczek i innych śmieci: „[s]uka stała na stosie desek, przywiązana sznurkiem za szyję do ściany. Tym, co jeszcze rzuciło mi się w oczy, była kupka jej odchodów”³⁷.

Mimo że odgradzamy się od śmieci, które powstają w wyniku naszych działań. Tworzymy dla nich odseparowane przestrzenie, ale jednak odpady pojawiają się w miejscach niepożądanych dla człowieka. Nie może on wydzielić marginalnych przestrzeni ze swojego życia, gdyż nadal będą one stanowiły jego środowisko. Człowiek jest elementem środowiska: istnieje ścisła korelacja między fizjologią człowieka a przestrzenią, w której on żyje. Ingerując w środowisko, ingerujemy w samych siebie. Śmieci nie dostrzegają tej granicy wytoczonej przez ludzkość, potrafią w prosty sposób ją przeniknąć i pojawić się w miejscu dla nich nieprzeznaczonym, a co więcej – przenikają granicę cielesną człowieka i stają się jego częścią. Śmieci na zewnątrz przedostają się do naszego organizmu. Elementy mikroplastiku dostają się do naszego ciała poprzez konsumpcję ryb, które wcześniej bytowały w zanieczyszczonych oceanach. Człowiek staje się częścią tego, co sam wyprodukował. Być może sam w przyszłości będzie złożony ze śmieci wyprodukowanych przez nasze pokolenie, co będzie skutkiem bezpośrednim nadmiernej wyeksploatowania środowiska.

W *Momencie niedźwiedzia* pojawia się specyficzna relacja z pobytu Olgi Tokarczuk w Szwajcarii zatytułowana *Śmieci, śmieci*. Noblistka po przyjeździe do kraju otrzymała instrukcję ze szczegółowymi zasadami recyklingu odpadów, sama zauważyła, że „segregacja tych odpadów powoli wprowadzała mnie w stan bliski medytacji”³⁸ – dostrzegła złożoność świata składającego się z różnych elementów. Większość opakowań powstała z kilku rodzajów materiałów, np. torebki na chleb składają się z papieru i folii, które trzeba oddzielić jedno od drugiego. Recykling dla niej okazał się „szkołą analitycznego myślenia”, rozkładania na czynniki pierwsze. Jan Wolski dostrzega, że stanowi on „opis znaczącej cechy życia społecznego cywilizacji zachodniej, a może nawet właściwe byłoby je określić mianem życia duchowego”³⁹.

³⁵Tokarczuk, „Feralne psy”, 55.

³⁶Tokarczuk, 59.

³⁷Olga Tokarczuk, *Prowadź swój pług przez kości umarłych* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2019), 42.

³⁸Tokarczuk, „Śmieci, śmieci”, 115.

³⁹Jan Wolski, „Obrazek jak z dziwacznej bajki... Olga Tokarczuk w Szwajcarii”, w *Światy Olgi Tokarczuk*, red. Magdalena Rabizo-Birek, Magdalena Pocałun-Dydycz, Andrzej Bienias (Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013), 210.

Wyrzucanie śmieci jest nowym obrzędem ludzkości – uporządkowanym aktem o znaczeniu symbolicznym (pozbycie się czegoś, co już nie ma wartości użytkowej dla nas). Tokarczuk w tym eseju wielokrotnie podkreśla, że segregacja sprawia jej radość, ale też jako uważny obserwator dostrzega, że innym przynosi ulgę, ma coś związanego ze świętowaniem. Ludzie biorą udział w „radosnym święcie wyrzucania śmieci”⁴⁰.

Pewnego dnia zostałam zaproszona na kawę. Obserwowałam, jak podczas dyskusji o współczesnym teatrze goście, wlewając śmietankę z malutkich kubeczków, automatycznie już oddzielają plastikową miseczkę od aluminiowej pokrywki, dyskretnie oblizują i odkładają do specjalnie na ten cel przygotowanego pudełka. Czysty nawyk w służbie ekologii⁴¹.

Niektóre ze swoich przeżyć ze Szwajcarii noblistka zrecyklingowała w opowiadaniu *Góra wszystkich świętych*, którego akcja ma miejsce także w tym państwie:

Dzbanek z kawą krążył teraz z rąk do rąk i kawa lała się do filiżanek ciemnym parującym strumieniem. Potem dłonie zakonnice wyciągnęły się żwawo po pojemniczki ze śmietanką. Stare palce delikatnie odginały złotko wieczka i wlewały śmietankę do kawy. Następnie siostry odrywały złotko do końca i natychmiast wędrowało ono na języki sióstr, niczym aluminiowa hostia. Języki prawnie, jednym liźnięciem przywracały mu czystość i nieskazitelne lśnienie. Później skrupulatny język wędrował do wnętrza pojemniczka, by usunąć stamtąd najmniejsze nawet kropelki płynu. Siostry wylizywały śmietankę chętnie i sprawnie gestem wyuczonym i powtarzanym setki razy. Teraz należało oddzielić od plastikowego pojemniczka papierową opaskę, w którą go zaopatrzone. Paznokcie sióstr z wyczuciem rozrywały miejsce klejenia i triumfalnie ściągały opaskę. W rezultacie tych wszystkich zabiegów przed każdą siostrą leżały trzy surowce wtórne: plastik, papier i aluminium⁴².

Wolski na marginesie uwag o tym eseju zwraca uwagę, na nieścisłość w obserwacji powieściopisarki, gdyż „kolekcjonowanie takich pokrywek w Szwajcarii jest mocno rozpowszechnionym hobby. To jak inny rodzaj filumenistyki, czy filatelistyki, gdzie obiektem pasji kolekcjonerskiej są pokrywki od pojemniczków na śmietankę do kawy”⁴³. Niezależnie od tej nieścisłości ciekawe jest to, jak przedstawione zostało to w jej opowiadaniu i warto zwrócić na ten aspekt uwagę. Siostry zakonne starannie rozbierały na czynniki pierwsze opakowanie po śmietance do kawy. Tokarczuk do opisu tej sceny wykorzystuje symbolikę chrześcijańską. Wiąże okrągły kształt aluminiowego wieczka z hostią. Hostia (łac. *hostia* – ofiara, zwierzę ofiarne) to opłatek z mąki pszennej, w kształcie koła, który symbolizuje Ciało Chrystusa. W tradycji chrześcijańskiej Eucharystia to sakrament inicjacji, który „dopełnia to wtajemniczenie i jest jego ostatnim etapem, ponieważ w niej swój szczyt osiąga dzieło dokonane przez Jezusa Chrystusa”⁴⁴. Wedle Eliadego „Eucharystia włącza wierzącego w mistyczne ciało Chrystusa, Kościół”⁴⁵. Eucharystię

⁴⁰Tokarczuk, „Śmieci, śmieci”, 117.

⁴¹Tokarczuk, 116.

⁴²Tokarczuk, „Góra wszystkich świętych”, 156.

⁴³Wolski, „Obrazek jak z dziwacznej bajki... Olga Tokarczuk w Szwajcarii”, 206.

⁴⁴Andrzej Megger, „Eucharystia w procesie wtajemniczenia chrześcijańskiego”, *Roczniki Teologiczne* (Sierpień 2016): 21.

⁴⁵Mircea Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. II: *Od Gautamy Buddy do początków chrześcijaństwa*, tłum. Stanisław Tokarski (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1994), 228.

z recyklingiem łączy także wspólnotowość, gdyż poprzez Eucharystię Kościół jako wspólnota jest zjednoczony i dąży do zbawienia, a recykling, który choć polega na pojedynczych działaniach jednostek i segregowaniu śmieci wedle surowców, z których powstały, w dłuższej perspektywie pozwoli na życie na niezanieczyszczonej planecie przyszłym pokoleniom. Poprzez sakrament Eucharystii dokonuje się przenikanie, gdyż przyjmując Ciało Chrystusa, wierni stają się Chrystusem. Dokonuje się symboliczne przyjęcie aluminiowej Hostii do wspólnoty i przenikanie się go z cielesnością człowieka, co ma doprowadzić nas do zbawienia. Eucharystia daje obietnicę: tak jak Chrystus staje się wieczny, tak i my dostąpimy zaszczytu życia wiecznego. Przyjmowanie w formie Hostii tworzywa sztucznego, które jest wieczne, pozwala nam na wstąpienie do Wspólnoty. Recykling jest nową formą zbawienia, tym co sprawi, że człowiek będzie mógł przeżyć.

Co więcej, zarówno wprowadzenie bohaterki opowiadania *Góra wszystkich świętych*, jak i samej autorki przypomina inicjację, która „jest równoważna z ontologiczną przemianą porządku egzystencjonalnego”⁴⁶. Podczas inicjacji nowicjuszowi ma być odsłonięta koncepcja świata danego społeczeństwa. W tym przypadku miałaby nią być umiejętność segregacji śmieci, gdyż jak wiemy, we współczesnym świecie nie jest tak oczywiste, z czego dokładnie składa się dany obiekt, jaka substancja pierwotnie służyła do tego, aby mógł powstać. To są pytania, jakie zadaje sobie człowiek nowoczesny. Dostęp do tej wiedzy uzyskują nowicjusze w trakcie procesu inicjacji – rozkładania pojemnika po śmietanie na trzy części. Jeden pojemnik na śmietankę składa się z trzech różnych od siebie substancji, prawie jak Bóg w Trójcy Świętej. Eliade zauważa:

Większość prób inicjacyjnych w sposób bardziej lub mniej wyrazisty implikuje rytualną śmierć, po której następuje zmartwychwstanie lub nowe narodziny. [...] Do życia powraca jednak człowiek nowy, podejmujący inny sposób bycia. Śmierć inicjacyjna oznacza zarazem kres dzieciństwa, niewiedzy i kondycji świeckiej⁴⁷.

Śmierć to dekonstrukcja opakowania, a wrzucenie tych rozłożonych części do kolorowych pojemników do segregacji śmieci symbolizuje nowe narodziny – pod inną postacią, czyż nie taka jest istota recyklingu? Rzecz staje się bezużyteczna, ale powraca pod zmienioną formą. Segregacja pozwala nam na wejście w kontakt z pierwotnym Absolutem i ciągle odtwarzane stworzenia. Człowiek coś tworzy z substancji naturalnych (drewno, kamień) lub sztucznych (czyli takich, które zostały przez niego wytworzone jak tworzywa sztuczne), a następnie po zużyciu przekształca w coś innego. Eliade pisze, że „[k]ażde rytualne powtarzanie kosmogonii jest poprzedzane symbolicznym cofnięciem do «Chaosu». Aby stary świat mógł zostać stworzony na nowo, wprawdzie musi zostać unicestwiony”⁴⁸. Aby coś odtworzyć na nowo, najpierw trzeba coś zniszczyć. W opowiadaniu *Góra wszystkich świętych* recykling urasta do rangi rytuału – wykonywany jest przez zakonnice z czcią. W klasztorze znajdowały się rzeczy starsze, zużyte, jak „stół noszący ślady wielowiekowego użytkowania”⁴⁹, a „[n]owoczesne w tym pomieszczeniu były jedynie

⁴⁶Mircea Eliade, *Inicjacja, obrzędy, stowarzyszenia tajemne*, tłum. Krzysztof. Kocjan (Kraków: Wydawnictwo Znak, 1997), 8.

⁴⁷Eliade, 10.

⁴⁸Eliade, 11.

⁴⁹Tokarczuk, „Góra wszystkich świętych”, 154.

kolorowe pojemniki do segregowania śmieci”⁵⁰. Siostry zakonne w trakcie porannej kawy wykonują codzienny rytuał dekonstrukcji, który odbywa się automatycznie – razem uczestniczą w życiu duchowym, gdyż poznały nowy sposób istnienia zawarty w trzech surowcach wtórnych: plastiku, papierze i aluminium. Bo czymże jest segregacja śmieci, jak nie nowym rytuałem człowieka w XXI wieku? Widok ten skłania jednak główną bohaterkę opowiadania do refleksji, gdyż:

Tak i mnie kiedyś, niedługo jakieś Palce rozbiorą na składniki pierwsze i wszystko, z czego się składam, wróci na swoje miejsce. Ostateczny recykling. Z porcji śmietanki do kawy po tym rozgzeszającym rytuale zostają części, które już nijak się do siebie nie mają, stają się osobne i należą do innych kategorii. Gdzie podziały się smak i konsystencja? Gdzie jest ta rzecz, którą przed chwilą jeszcze zgodnie współtworzyły?⁵¹.

Segregacja śmieci jest jak rozkład ciała po śmierci. Całość wydaje się nam złudna, a tak naprawdę jesteśmy tylko zbiorem elementów, z których składa się nasze ciało i także zostaniemy poddani wkrótce ostatecznemu rozkładowi i włączeni w obieg świata natury.

Czy życie bez plastiku jest w ogóle możliwe? Wizję świata postplastikowego ukazano w opowiadaniu *Kalendarz ludzkich świąt*, w którym plastik na całym świecie został zjedzony przez specjalnie wyhodowane bakterie. Bakterie miały za zadanie rozłożyć śmieci z plastiku w morzach, ale „one z czasem przeniosły się na ląd i ich ofiarą padł cały plastik na świecie”⁵². Sytuacja ta okazała się tragiczna w skutkach „[p]o rzeczach z tworzyw sztucznych pozostały zaledwie zetlałe szkielety, fantom cywilizacji człowieka”⁵³. Od tej pory używano metalu, którego jednak ciągle brakowało i osiągał wysokie ceny, a także tańszych surowców jak drewno i kauczuk.

Ponadto w tym opowiadaniu mamy świat na opak, co nie dziwi ze względu na jego przynależność do opowiadań bizarnych – ludzkość w końcu rozwiązała problem wszechogarniającego plastiku, ale okazało się, że to właśnie na plastiku opiera się nasza cywilizacja (być może w tym kontekście termin *plastikocen* zamiast *antropocen* lepiej odzwierciedla sytuację naszego świata?): „[k]atastrofa z plastikiem zniszczyła nie tylko domy, fabryki i szpitale, ale również zakwestionowała niektóre pojęcia”⁵⁴. Okazało się, że jest on fundamentem, na którym opiera się zbudowana przez człowieka potęga. Plastik, który sam w sobie jest bardzo trwały, stanowi wieczną formę życia. Tym, co okazało się decydujące o wielkości człowieka i trwałości zbudowanej przez niego cywilizacji, była trwałość tworzyw sztucznych przez niego wynalezionych. Jednak te trwałe elementy zaczynają być autonomiczne względem człowieka, a także odcinają się od niego i zaczynają funkcjonować podobnie do algorytmów sztucznej inteligencji. Z jednej strony pomagają nam rozwiązać problemy, z którymi sobie nie radzimy i jest przydatny w wielu dziedzinach życia, choćby w medycynie, ale stanowi także

⁵⁰Tokarczuk, 155.

⁵¹Tokarczuk, 184.

⁵²Olga Tokarczuk, „Kalendarz ludzkich świąt”, w *Opowiadania bizarne* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018), 205.

⁵³Tokarczuk.

⁵⁴Tokarczuk, 212.

zagrożenie, gdyż nie jesteśmy w stanie nad nim panować – jesteśmy zarówno jego stwórcami, gdyż powstaje w fabrykach kontrolowanych przez czynnik ludzi, ale także ofiarami – gdyż nie panujemy nad tym, co się dzieje z tworzywami sztucznymi po straceniu przez nie funkcji użytkowej dla człowieka.

Siostra Anna – bohaterka opowiadania *Góra wszystkich świętych* wybrała się do Indii w celu znalezienia nowych zakonnic do klasztoru, bo „przeczytała gdzieś, że w Indiach ciągle obecna jest świętość”⁵⁵. Mimo długiej podróży nie znalazła poszukiwanej świętości, zobaczyła jednak cmentarz świętych krów – było to miejsce, gdzie „niedotykalni przywożą zwłoki świętych krów, żeby nie zanieczyszczały miasta. Zostawiają je po prostu na palącym słońcu, a przyroda robi swoje”⁵⁶. W hinduizmie krowa to zwierzę, które reprezentuje boskie i naturalne dobro i z tego względu jest szczególnie chroniona i czczona. Andrzej Szyszko-Bohusz zaznacza, że wśród istot, którym oddawano cześć, szczególne miejsce zajmowała „krowa, której nikomu nie wolno zabijać”⁵⁷. Krowa ma też bogate znaczenie symboliczne. Cirlot wskazuje na skojarzenia krowy z Ziemią i Księżycem, a także podkreśla, że liczne boginie lunarne niosły krowie rogi, np. Izysda w wierzeniach egipskich (jej wcieleniem była właśnie krowa)⁵⁸. Zwierzę to obdarza ludzkość i cały wszechświat swoją życiodajną mocą. Szczególna moc krowy w hinduizmie pozwala nam na skojarzenie jej z pojęciem *sacrum*. Rumuński religioznawca Mircea Eliade w *Traktacie o historii religii* zwraca uwagę, że:

Wszystkie dotychczasowe definicje życia religijnego posiadają jeden wspólny rys: każda z nich przeciwstawia na swój sposób *sacrum* (sakralność, świętość) i życie religijne – *profanum* (powszedniości, świeckości) i życiu świeckiemu⁵⁹.

Sacrum jest ściśle powiązane z płaszczyzną historyczną, gdyż „objawia się zawsze w pewnej sytuacji historycznej. Najbardziej osobiste i transcendentne przeżycia mistyczne noszą zawsze piętno danego momentu historycznego”⁶⁰. W analizowanym fragmencie *Góry wszystkich świętych* – krowa, zwierzę święte w hinduizmie, przynależy do strefy *sacrum*. Cmentarz krów to miejsce mistyczne, święte, w które wyraźnie wkracza *profanum* pod postacią śmieci. Ciało martwych zwierząt zgodnie z prawami natury powinno zostać rozłożone, aby uczestniczyć w naturalnym obiegu przyrody. Jednak dzieje się coś innego, z ciał zostają śmieci, które te krowy zjadły, prawdopodobnie myląc je z pokarmem. Śmieci jako wytworzone przez człowieka przynależą do sfery *profanum*. Ten obraz ukazuje konsekwencję nadmiernego produkowania śmieci i nieodpowiednie gospodarowanie nimi, ale przede wszystkim jest hierofanią. *Profanum* wkracza w strefę *sacrum* wraz ze zjedzeniem sznurka, nakrętki, gumki lub kubeczka przez święte zwierzę. Hierofania wedle Eliadego to objawienie się świętości, każde wtargnięcie *sacrum* w sferę *profanum*: „każda hierofania *ukazuje*, objawia współistnienie dwóch

⁵⁵ Tokarczuk, „Góra wszystkich świętych”, 177.

⁵⁶ Tokarczuk, 195.

⁵⁷ Andrzej Szyszko-Bohusz, *Hinduizm, buddyzm, islam* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1990), 21.

⁵⁸ Wedle Cirlota: „Wacz, żeński aspekt Brahmy, zwana jest «Śpiewną Krową» i «Krową Obfitości». Pierwszy epitet ma źródło w idei stworzenia świata poprzez dźwięk, drugi wiąże się – co oczywiste – z funkcją podtrzymywania świata przy życiu, jej mleko bowiem to pył galaktyk”. Juan-Eduardo Cirlot Laporta, hasło: „Krowa”, w *Słownik symboli*, tłum. Ireneusz Kania (Kraków: Wydawnictwo Znak, 2000), 204.

⁵⁹ Eliade, *Traktat o historii religii*, 7.

⁶⁰ Eliade, 7–8.

przeciwstawnych bytów: *sacrum* i *profanum*, ducha i materii, wieczności i doczesności itd.”⁶¹. *Sacrum* objawić się może wszędzie, nie jest ograniczone żadną formą. Anna poszukuje prawdziwej świętości w Indiach, ale nie odnalazła tam spodziewanego objawienia – znalazła cmentarz świętych krów, które miały ucieleśniać tę świętość. I w tę świętość wkracza element obcy – *profanum*, zaburzający odbiór tej świętości. *Sacrum* przeważnie objawia się w przedmiocie należącym do *profanum*⁶², ale w tym przypadku *profanum* objawia się w *sacrum*, następuje odwrócona hierofania – w miejsce świętych krów pojawiają się śmieci. *Profanum* zaburza nam świętość, nie daje do niej dostępu.

W przytoczonych utworach śmieci pojawiają się w różnych kontekstach. Napomknienia o śmieciach w tekstach Tokarczuk zachowują się same jak odpady, mianowicie przemykają w tekście, czasami niezauważalnie wtapiają się w przestrzeń. Mogą nie być eksponowanym elementem dzieła, jak w przypadku eseju *Ogródki działkowe i pola golfowe*, gdzie zjawiają się w miejscu nieoczywistym, ale jednak ich niekwestionowana obecność zaburza relacje z naturą. Czasami stają się bardziej widoczne, jak w powieści *Bieguni*, w której został im poświęcony odrębny rozdział. Zagrożeniem staje się foliowa reklamówka, która w wielu fragmentach prozy Tokarczuk daje znać o swojej (nie)obecności. Śmieci pojawiają się jako niepasujący element rzeczywistości, którego nie można zignorować, ale też nie wiadomo, co z nim zrobić. Jednak ta poetyka nie konotuje wyłącznie negatywnych znaczeń, gdyż zawiera w sobie pewne rozwiązanie. Autorka proponuje nam potraktować segregację odpadów (która kojarzy się jej w sposób pozytywny) jako nowy rodzaj działalności duchowej, która ma odpowiadać na problemy współczesnego świata, w tym kryzys klimatyczny. Problem śmieci nie zniknie, a stanie się wręcz odwrotnie – odpad wniknie w nasze społeczeństwo, rzeczywistość, krajobraz i w końcu w nas samych.

⁶¹Eliade, 35.

⁶²Eliade, 34.

Bibliografia

- Cirlot Laporta, Juan-Eduardo. Hasło: „Krowa”. W *Słownik symboli*. Przetłumaczone przez Ireneusz Kania. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2000.
- Darwin, Karol, *O powstawaniu gatunków drogą doboru naturalnego*. <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/darwin-o-powstawaniu-gatunkow.pdf>. (dostęp: 1.07.2021)
- Eliade, Mircea. *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. II: *Od Gautamy Buddy do początków chrześcijaństwa*. Przetłumaczone przez Stanisław Tokarski. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1994.
- — —. *Inicjacja, obrzędy, stowarzyszenia tajemne*. Przetłumaczone przez Krzysztof Kocjan. Kraków: Wydawnictwo Znak, 1997.
- — —. *Traktat o historii religii*. Przetłumaczone przez Jan Wierusz-Kowalski. Warszawa: Książka i Wiedza, 1966.
- Fiedorczuk, Julia. *Cyborg w ogrodzie. Wprowadzenie do ekokrytyki*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra, 2015.
- <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/smieci-I;5505639.html> (dostęp: 20.03.2021).
- Kaczmarek, Paweł. „«Opowiadania mizerne»”. Recenzja *Opowiadań bizarnych* Olgi Tokarczuk”. *Mały Format*, 7.08.2018, <http://malyformat.com/2018/08/opowiadania-mizerne/>. (dostęp: 1.07.2021)
- Megger, Andrzej. „Eucharystia w procesie wtajemniczenia chrześcijańskiego”. *Roczniki Teologiczne*. Sierpień 2016.
- Nawarecki, Aleksander. „Hałda. Teologia resztek”. W *Lajerman*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2010.
- Ochwat, Magdalena. „Edukacja polonistyczna wobec kryzysu klimatycznego – rozpoznania i rekomendacje dydaktyczne”. *Annales Universtatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio N: Educatio Nova*, vol.5 (2020).
- Szysko-Bohusz, Andrzej. *Hinduizm, buddyzm, islam*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1990.
- Tokarczuk, Olga. *Bieguni*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018.
- — —. „Feralne psy”. W *Moment niedźwiedzia*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012.
- — —. „Góra wszystkich świętych”. W *Opowiadania bizarne*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018.
- — —. „Kalendarz ludzkich świąt”. W *Opowiadania bizarne*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2008.
- — —. „Ogródki działkowe i pola golfowe”. W *Moment niedźwiedzia*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012.
- — —. „Prawdziwa historia”. W *Opowiadania bizarne*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018.
- — —. *Prowadź swój pług przez kości umarłych*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2019.
- — —. „Przyszła archeologia”. W *Moment niedźwiedzia*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012.
- — —. „Skoczek”. W *Gra na wielu bębenkach*. Wałbrzych: Wydawnictwo Ruta, 2001.
- — —. „Śmieci, śmieci”. W *Moment niedźwiedzia*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2012.
- Wolski, Jan. „Obrazek jak z dziwacznej bajki... Olga Tokarczuk w Szwajcarii”. W *Światy Olgi Tokarczuk*. Zredagowane przez Magdalena Rabizo-Birek, Magdalena Pocałun-Dydyca i Andrzej Bienias. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013.

SŁOWA KLUCZOWE:

OLGA TOKARCZUK

ekokrytyka

ABSTRAKT:

Artykuł przedstawia problem odpadów i plastiku, zwłaszcza plastikowych torebek w twórczości Olgi Tokarczuk. Autorka zastanawia się nad tym, czym są odpady dla współczesnej cywilizacji. Śmieć stanowi element zmarginalizowany i pomijany w ludzkiej egzystencji i jako taki zostaje przejęty przez noblistkę. Przedstawia ona wytwory z plastiku jako przykład nowego, lepszego gatunku, który w walce o byt może okazać się lepszy od człowieka. W jej esejach i opowiadaniach można także dostrzec przejawy wytworzenia się nowej duchowości w związku z segregacją śmieci.

duchowość

Ś M I E C I

plastik

NOTA O AUTORCE:

Klaudia Jakubowicz – studentka Kolegium Indywidualnych Studiów Międzydziedzinowych na Uniwersytecie Śląskim. Członkini Studenckiej Poradni Prawnej Uniwersytetu Śląskiego. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół ekokrytyki w literaturze polskiej, badań nad antropoceniem i poszukiwań nowej duchowości.